

УДК 355.48(477.83/.86:470)

*Микола ЛИТВИН***ВІЙНА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ: РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК,
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ**

Проаналізовано роль та місце України в європейській геополітиці новітньої доби. Особливу увагу приділено російському/радянському чиннику військово-політичних протистоянь на західних землях України у першій половині ХХ ст., зокрема під час Першої світової війни, українсько-польської 1918–1919 рр., польсько-українсько-російської воєн 1920 р. та ін.

Ключові слова: світові війни, локальні конфлікти, Україна, Росія, Польща.

Із виходом на міжнародну арену Московського князівства у ХV ст. починається східна експансія московських правителів, мета якої – приєднання білоруських і українських земель, що призвело до російсько-литовських і російсько-польських війн, які тривали близько півтора століття. Скориставшись появою Кримського ханства, московські дипломати намагалися скеровувати кримські напади на українські землі. Ситуація змінилася у середині ХVІІ ст. після підписання Андрусівського миру, який розділив українські землі між Польщею і Росією. Лише національно-визвольні рухи поневолених народів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а також результати Першої світової війни спричинили крах імперій Романових та Габсбургів і дали шанс українцям відродити національну державність та соборність українських земель.

У новітню добу Україна знову пережила жакіття воєн – двох світових і кількох локальних, трьох голодоморів, зумовлених більшовицькою Росією. На жаль, у 2014–2015 рр. на сході України знову точаться воєнні дії, під час яких Збройні сили Російської Федерації і донецькі терористи намагаються не лише змінити лінію російсько-українського кордону, але й знищити незалежність України, яку 2014 р. прийнято асоційованим членом Євросоюзу. Російська влада знову реанімувала проект “Новоросія”, який був складовою кремлівської політики “русского мира”¹. А тому європейські політики і державні мужі повинні нарешті засвоїти: українські війська і добровольчі загони боронили не лише свій понівечений кордон, демократичні цінності кївського Євромайдану, а й східний кордон Європейського Союзу.

1 грудня 2014 р. новопризначений голова Європейської ради Дональд Туск у своїй інавгураційній промові ще раз нагадав політикам: історія, як правило, повторюється. І це мають насамперед усвідомити керівники сучасної Росії, які не гребують збройними засобами задля задоволення своїх імперських амбіцій.

¹ Турченко Г. Проект “Новоросія”: 1764–2014. Ювілей на крові / Г. Турченко, Ф. Турченко. – Запоріжжя, 2015. – С. 12–52; Адамович С. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С. Адамович. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 504–532.

Враховуючи історичну ретроспективу, зовнішня політика новітньої Росії є загалом передбачливою. Амбіції Росії – імперської, більшовицької чи посткомуністичної, завжди сягали нових територій не лише в Азії, але й у Європі. Зокрема, під час Першої світової війни російський цар Микола II прагнув захопити Галичину, Карпатські перевали, щоб звільнити шлях на Балкани, чорноморські протоки і Середземне море². Для організації нового балканського походу царат прагнув скористатися багатими ресурсами карпатського краю – родовищами нафти, озокериту, поташу, солі, якісною деревиною, мережею нових залізниць та кам'яних гірських доріг. У ті дні російський політикум активно пропагував тезу про історичну єдність народу Галичини з Великою Руссю, а також необхідність визволення галицьких русинів із австрійського ярма. Захоплену в 1914–1915 рр. територію нова російська адміністрація та російськомовна періодика називали “Галицька Русь”, “Червона Русь”, “Юго-запад великой Руси”, “восточно-европейский Эльзас и Лотарингия”. Українську мову нова російська влада не використовувала, її нерідко називали “поднаречием русского языка”³.

Вже в перші місяці нова влада ухвалила низку розпоряджень: про вивішення російських прапорів на всіх урядових будинках, здачу особистої зброї, переведення на російський час (на годину вперед) годинників, про монополію на продаж алкоголю. За російським зразком реорганізовувалася система освіти. Відкриття середніх і вищих навчальних закладів було дозволено лише за особистим наказом Генерал-губернатора. Російською мовою мала викладатися історія та географія; польська мова викладалася за російськими підручниками. Для галицьких вчителів відкрито вчительські курси в Петрограді і Києві. Започатковано відкриття філій російських банків, зокрема “Русско-Азиатского банка”, які мали монополізувати торгово-грошові операції в Галичині.

Прихід російської військової адміністрації активізував місцеві старі та нові москвофільські структури – товариство ім. М. Качковського, “Русский народный совет”, “Русский торговый дом”, “Русский приют”, “Общество русских дам”, “Русское издательское общество”. Галицьким москвофілам надавав допомогу “Карпато-русский освободительный комитет” у Києві та “Галицко-русское общество” у Петербурзі. Москвофільські структури Галичини ще перед Світовою війною отримували чималі дотації від Міністерств внутрішніх справ і фінансів Росії⁴.

Пропагандистським рупором нової військової адміністрації стали російськомовні газети “Львовский вестник”, “Голос народа”, “Львовское военное дело”, “Прикарпатская Русь”. Водночас призупинено видання українських часописів, розпочато обшуки в українських громадських товариствах, музеях, кооперативах. Це спричинило потік більше ста тисяч біженців до Росії – зокрема Ростовської, Подільської губерній, Києва. З'явилися й сотні закладників – банкіри, міські голови, промисловці, інтелігенція, яких відправляли на схід. Натомість галицьких

² Говард М. Війна в європейській історії / М. Говард. – Київ, 2000. – С. 129–130.

³ Бахтуріна А. Политика российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Бахтуріна. – Москва, 2000. – С. 70–95.

⁴ Детальніше див.: Крип'якевич І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915 / І. Крип'якевич. – Відень, 1915. – 116 с.

москвофілів (і не тільки їх) австрійська адміністрація відправляла до концтаборів у Талергофі, Гнау, Гмюнді, Терезієнштадті⁵.

Знаючи суспільно-політичну активність греко-католицьких священників, нова влада розпочала насильне навернення до православ'я, хоча до війни у Львові діяла лише одна Святогеоргієвська православна церква, яку на початку століття збудувала австрійська влада для православних вояків австро-угорської армії. 19 вересня 1914 р. заарештовано і вивезено до Росії (Курськ, Суздаль, Ярославль) митрополита Греко-Католицької Церкви А. Шептицького. Навесні 1915 р. така ж доля спіткала ректора Львівської греко-католицької семінарії о. Й. Боцяна. Арештовано й священників Римо-Католицької Церкви.

Російська адміністрація переслідувала не лише українських діячів (т. зв. “мазепинців”), але й діячів єврейського національно-культурного і господарського життя. Уже восени 1914 р. галицькими містами прокотилися єврейські погроми; до грабунків та підпалів будинків були причетні солдати російської армії, інколи місцеві жителі. У Львові було пограбовано єврейський квартал, вбито 18, поранено близько 70 осіб, багато євреїв нова влада заарештувала. Єврейське населення краю було фактично позбавлене громадянських прав, якими користувалося в Австро-Угорській монархії. За наказом влади євреїв звільнено з державних установ, призупинено діяльність єврейських громадських товариств, багатих євреїв та громадських діячів оголошено заручниками або злочинцями. Грабунки їх господарств спричинили голод серед мирного єврейського населення. Російським військовикам дозволено страчувати підозрюваних євреїв (т. зв. шпигунів) без суду та слідства. Євреїв залучали до примусових робіт з очищення доріг і вулиць, їм часто накладалася контрибуція та штрафи. Зазнали знущань навіть рабини, яких солдати тягали по місту за пейси, відрізали їм бороди, примушували чистити вигрібні ями. Піддавалися нарузі синагоги. Все це спонукало більшість галицьких євреїв тікати у внутрішні райони Австро-Угорщини або Росії. Російська військова цензура забороняла друк будь-яких повідомлень про становище євреїв на окупованих територіях та Росії⁶. На жаль, європейська періодика теж практично не згадувала про злодіяння російської воячини щодо галицьких євреїв.

Зазнавали знущань і галицькі німці, колонії яких дуже часто розташовувалися довкола міст і містечок. Немало німецьких колоністів за підозрою у шпигунстві було вивезено на схід. Безчинства російських військ у Галичині деякі депутати Державної думи Росії назвали “європейським скандалом”; а українські – не лише критикували національну політику царизму, але й виступали за визнання права українців на широке культурне самовизначення. Натомість Українська парламентська репрезентація у Відні висунула наприкінці війни ще радикальніші вимоги – право населення Східної Галичини на самовизначення. Ця вимога отримала додаткову аргументацію завдяки новим принципам міжнародних відносин, проголошених 18 грудня 1916 р. президентом США В. Вільсоном.

⁵ Велика війна 1914–1918 рр. Україна / [упоряд. О. Реєнт]. – Київ, 2013. – С. 248–300.

⁶ *Хітерер В.* Погроми вчинені частинами російської армії в Галичині / В. Хітерер // Незалежний культурологічний часопис “І”. – 2014. – Вип. 75: Перша світова війна. 1914–2014. Що дали? – С. 155–158; *An-Ski Szymon.* Tragedia żydów galicyjskich w czasie 1 wojny światowej / Szymon An-Ski. – Przemyśl, 2010. – 480 s.

Як бачимо, політика російської влади мала на меті відірвати якомога більше людей від етнічних коренів та усталеного соціального середовища, в якому вони перебували тривалий час, і цим асимілювати новоприєдані території імперії. З такою ціллю проведено депортації українців, поляків, євреїв, німців. Водночас воєнні злочинства окупаційної влади посилювали прагнення поневолених народів до визволення від національного та соціального гніту, відродження або створення власних держав.

Протистояти російській експансії на українські і польські землі у роки Великої війни мали патріотично налаштовані стрільці легіону Українських січових стрільців і вояки польських легіонів (згодом бригад) Юзефа Пілсудського⁷.

Відомо, що серед польського політикуму у Велику війну популярною була концепція “Східної Європи” німця Пауля Рорбаха, співтворці і симпатика якої виступали за переділ Російської імперії та відновлення історичної Польщі, яка мала включати Литву і значні території Білорусі та України. Польський фактор грав важливу роль у розробці і проведенні “остполітики” Рейха, насамперед під час офіційних переговорів між Берліном і Віднем⁸.

Натомість український політикум Галичини в особі міжпартійної Загальної Української Ради і позапартійного Союзу визволення України (СВУ) звертав увагу міжнародної громадськості на український характер не лише Східної Галичини і Волині, але й Холмщини і Підляшшя⁹ (Холм, Володимир, Галич, Львів у різні часи були столицями Галицько-Волинського князівства/королівства). СВУ, який створили у Львові наддніпрянські політемігранти, популяризував ідею державної самостійності України у часописах і книгах різними мовами – німецькою, англійською, польською, турецькою, румунською, болгарською, шведською; із турецьким урядом обговорювалася навіть ідея створення у Стамбулі спільного українсько-турецького корпусу, який мав протистояти російській експансії на українські землі.

Після розпаду імперій Романових і Габсбургів плани нової більшовицької Росії особливо не змінилися, удосконалилася лише тактика дій на українських теренах. Власне, за сприяння Москви, для нейтралізації Української революції, прагнень Української Народної Республіки проголошено Республіку Тавриду, а згодом Донецько-Криворізьку Республіку, досвід якої нині активно популяризують Кремль, донецькі сепаратисти, Київський філіал Інституту СНД¹⁰. Російська комуністична партія (більшовиків) і особисто голова Раднаркому Росії В. Ленін інспірували також проголошення в липні 1920 р. Галицької соціалістичної радянської республіки. Червоний прапор у Тернополі (тимчасовій столиці Республіки) та 50 повітових містах Галичини піднято під час чергового наступу червоноармійських військ Південно-Західного фронту на Прикарпаття¹¹. Комісаром цього фронту, а фактично ідеологом нового більшовицького маршу в Європу був амбітний

⁷ За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк, 1967. – С. 21–379; Литвин М. Історія галицького стрільцтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1991. – С. 7–127.

⁸ Федюшин О. Украинская революция 1917–1918 / О. Федюшин. – Москва, 2007. – С. 27–41.

⁹ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів, 2000. – С. 73–187.

¹⁰ Корнилов В. Донецько-Криворозжская республика. Расстрелянная мечта / В. Корнилов. – Харьков, 2011. – С. 4–401.

¹¹ Литвин М. ЗУНР і Галицька СРР у геостратегії більшовицької Росії / М. Литвин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2009. – Вип. 18. – С. 101–118.

Й. Сталін, командний вагон якого так і не пересік прикордонний Збруч. Очевидно, що популярні нині серед російського політикуму ідеї “русского мира” виникли не в часи правління В. Путіна, а були актуальними і привабливими в добу Леніна–Сталіна, а згодом і Брежнєва.

Агресія царської, а згодом більшовицької Росії на українській землі спонукала українські національно-державні сили шукати союзників у Берліні, Парижі, Лондоні, а також Варшаві, яка вкотре могла стати об’єктом збройної експансії Москви. Втім, геополітика відроджуваної Польщі не сповна узгоджувалася з державно-територіальними планами Західно-Української Народної Республіки, яку проголошено восени 1918 р.

Уряд і Національна Рада – парламент Західно-Української Народної Республіки, які діяли у Львові, Тернополі та Станиславові у 1918–1919 рр., не йшли на жодні територіальні поступки з владою відродженої Польщі, яку підтримала Антанта. Як відомо, під час Ходорівських переговорів навесні 1919 р. антантівська місія Ю. Бартелемі після консультацій з Варшавою запропонувала провідникам ЗУНР територіальний компроміс – залишити українцям столицю Станиславів, частину Прикарпаття і все Надзбруччя; до Польщі мав перейти не лише Перемишль і Львів, але й Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн. Провідники ЗУНР відкинули цю пропозицію, погодившись лише на тимчасове перемир’я¹². Натомість голова Директорії УНР С. Петлюра, що прибув до Ходорова 27 лютого, наполягав на визнанні пропозиції Бартелемі з умовою, що Антанта визнає УНР і надасть допомогу українцям у боротьбі з більшовиками¹³. С. Петлюра мав намір, який збігався з планами Заходу – примирити українців з поляками, щоб спрямувати Галицьку армію проти більшовиків. Однак спроба Антанти та Польщі досягти миру і повернути обидві українські армії на схід – провалилася. Все те дало підстави надіслати у Польщу армію Галлера, яка у травні–липні 1919 р. відтіснила Галицьку армію на Тернопільщину до Збруча¹⁴.

На цей час емісари С. Петлюри вже вели офіційні і неофіційні таємні переговори з варшавськими чиновниками. 9 серпня 1919 р. С. Петлюра звернувся до Ю. Пілсудського з листом, в якому висловив пропозицію перенести польсько-українські відносини з площини антагонізму і боротьби на ґрунт взаємного порозуміння і узгодженої боротьби перед спільним ворогом. А вже 1 вересня між УНР і Польщею підписано угоду про перемир’я, в якій декларовано дружню нейтральність обох армій, визначено лінію розмежування на Волині (Корець–Олевськ–Мозер). І лише коли завершилася дев’ятимісячна українсько-польська війна, польська армія за згодою уряду ЗУНР у листопаді–грудні 1919 р. зайняла Кам’янець, район Мирополя–Любара, згодом Проскурова; тоді ж інтернувала близько 8 тис. хворих, поранених і деморалізованих вояків Армії УНР¹⁵. Нарешті 2 грудня підписано декларацію УНР про головні принципи відносин з Польщею. Згідно з цим документом, Наддніпрянська армія забезпечувалася матеріально-технічною допомогою, звільнялися українські військовополонені та інтерновані, дозволявся транзит до України через польську територію озброєння і обладнання. Ю. Пілсудський дав

¹² Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 1449. – Арк. 7–10.

¹³ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. – Відень, 1922. – С. 77.

¹⁴ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998. – С. 381–390.

¹⁵ Руккас А. Разом з польським військом: Армія Української Народної Республіки 1920 р. / А. Руккас. – Ніжин, 2013. – С. 8–12.

також згоду на формування в Польщі українських збройних сил. А резерви для цього можна було віднайти в таборах для інтернованих в Пікуличах під Перемишлем, Ланцуті, Бересті Литовському, де восени 1919 р. перебувало понад 2 тис. полонених та інтернованих українських вояків¹⁶.

Однак наприкінці зими 1920 р. стало зрозуміло, що більшовицька Москва розпочинає підготовку до масштабного удару на Мінськ і Варшаву, радянські війська мали утримувати оборону, а згодом перейти в наступ. У середині березня польська розвідка перехопила радіо депешу, в якій було стверджено намір Москви перекинути з Кавказу в Україну Першу кінну армію С. Будьонного. Це переконало Верховного головнокомандувача Ю. Пілсудського завдати превентивного удару на українському напрямку. Білі війська виглядали ненадійним союзником. Тому головну ставку зроблено на військово-політичний союз з УНР. 11 березня 1920 р. відновлено переговори з Дипломатичною місією УНР. Однак перші дні переговорів пройшли в суперечках, які стосувалися лінії майбутнього українсько-польського кордону на Волині. У зв'язку з цим С. Петлюра у листі до прем'єра І. Мазепи 15 березня написав: "Польща має визнати нас, але, очевидно, за дорогу ціну; п'ять повітів Волині хоче собі взяти: Ковельський, Луцький, Дубенський, Рівненський і частину Кременецького. Про це офіційно сьогодні не говорять, але завтра-позавтра можуть рішуче заявити. Що нашої місії пощастить одстояти – сказати не можна. В кожному разі без того чи іншого порозуміння з Польщею ми не можемо одновити нашої державної праці"¹⁷. Щоправда, поляки погоджувалися допомогти військовими та іншими засобами відвоювати в більшовиків лише Правобережну Україну до Дніпра, що теж не влаштувало українську сторону. Вважалось, що Варшава не має юридичних прав на Лівобережжя, яке тривалий час знаходилось у складі царської Росії. При цьому важливо було й не погіршити стосунки з Антантою, яка після поразки А. Денікіна продовжувала відстоювати плани відродження "єдиної і неподільної" Росії, допомагаючи білому генералу П. Врангелю захопити не лише Крим, але й здійснити похід на більшовицьку Росію. Не сприяла переговорам і позиція галицьких політиків, які, на думку С. Петлюри, були "хворим відгуком розпуки та дезорганізації". У ті дні він зауважував своєму військовому міністру: "Ми повинні в ім'я державності не рахуватися з розпукою, а мати тверду державну волю і не піддаватись на провокацію, все одно чи остання походить з нервів політичних, чи зі свідомих і недобрих мотивів"¹⁸.

Тогочасні українсько-польські переговори відбувалися в режимі секретності, про їх хід не знали навіть депутати сейму, члени сеймової комісії із закордонних справ, більшість польських дипломатів. Лише 3 квітня поляки висунули проект польсько-української угоди, в якій Варшава не лише визнавала директорію УНР, але й обіцяла їй допомогти визволити Правобережжя; за Польщею пропонувано залишити Східну Галичину та сім із дванадцяти повітів Волинської губернії; польській національній громаді в Україні та українській національній громаді в Польщі гарантувалися рівні автономні права. До політичної домовленості мали бути додані господарська і військова угоди.

¹⁶ Колянчук О. Українська військова еміграція в Польщі. 1920–1939 / О. Колянчук. – Львів, 2000. – С. 55–134.

¹⁷ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917–1921) / І. Мазепа. – Київ, 2003. – С. 402.

¹⁸ Петлюра С. Статті, листи, документи / С. Петлюра. – Нью-Йорк, 1956. – Т. 1. – С. 263–264.

Довгоочікуваний політичний договір між Польщею та УНР був підписаний вночі з 21 на 22 квітня 1920 р. Варшава визнавала незалежність України, а Директорію – верховною владою УНР. Визначено польсько-українські кордони: за УНР визнано територію Правобережжя у межах до 1772 р. Водночас взято зобов'язання не укладати жодних міжнародних угод, спрямованих один проти одного. Частиною цієї домовленості була військова конвенція від 24 квітня, згідно з якою українські та польські війська стали союзними у боротьбі проти експансії більшовицької Росії, яка неодноразово декларувала своє бажання запалити вогонь світової революції у Європі. Також відзначено спільне ведення бойових дій арміями під загальним польським командуванням, утворення української адміністрації на визволеній території, підконтрольній уряду ЗУНР, підпорядкування залізниці польському військовому командуванню. Водночас українці мали забезпечити польську армію продуктами, організувати евакуацію польських військ після закінчення бойових дій з території України¹⁹.

Зауважимо і те, що об'єднання збройних сил було важливим не лише для України, але й для Польщі. Ю. Пілсудський зважився на цей крок, незважаючи на застереження Антанти, яка не вважала Україну самостійним чинником у боротьбі з більшовицькою Москвою.

Зрозуміло, що цю угоду, яка дозволяла полякам окупувати Східну Галичину і частину Волині, не схвалили українські політичні партії Галичини, а також еміграційний Уряд ЗУНР у Відні, який постійно надсилав протестні заяви до Паризької конференції, міжнародної дипломатії, керівників країн Європи та Америки. Особливо критикувався пункт таємної угоди про “відступлення” Польщі Східної Галичини, Холмщини, Підляшшя, частини Полісся і західних земель Волині, який, на думку делегації Української Національної Ради у Львові, був укладений проти волі західноукраїнської людності²⁰. Зазначимо, що вичікувальну позицію щодо угод зайняли Польський Сейм і лівоцентристські партії; натомість ендеки засудили цей союз і навіть похід на Київ.

Однак за тих складних умов у С. Петлюри реальної альтернативи не було. Власними силами визволити Україну, бодай на її частину, Наддніпрянська армія не могла. Не вдалось С. Петлюрі підняти всенародне повстання. До того ж частина наддніпрянців з недовірою ставилася до нового польського походу в країну.

На початку літа лінія польсько-російського фронту розтягнулася від Яруги над Дністром до околиць Києва і далі вздовж Дніпра, по гирло Прип'яті. Наддніпрянський відрізок фронту (від Яруги до Липівця) боронили українські дивізії, що входили до 6-ї польської армії. Особливо важкі бої українські козаки провели проти Червоної армії 19–26 липня на берегах Збруча, Серету і Стрипи. Великий героїзм та самопожертву проявили козаки 6-ї дивізії М. Безручка під Замостям наприкінці серпня 1920 р., обороняючи місто від наступу 1-ї Кінної армії С. Будьонного²¹.

Усередині вересня українські загони спільно з польськими вояками продовжили похід на схід, досягнувши 11 жовтня лінію р. Лозова, де фактично завершилася

¹⁹ *Красівський О.* Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / О. Красівський. – Київ, 2008. – С. 210–254.

²⁰ *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923.* – Івано-Франківськ, 2011. – Т. 5, кн. 2. – С. 27–33.

²¹ *Польща та Україна в боротьбі за незалежність. 1918–1920* / [ред. Т. Кшонстек]. – Варшава, 2010. – С. 92–109, 223, 313.

бойова співпраця з Польським військом. Причиною цього стало підписання 12 жовтня у Ризі договору з радянськими республіками Росії та України, згідно з яким Варшава відмовилася від союзу із УНР, а також зобов'язалася не утримувати на своїй території ворожих для більшовицької Росії військових формацій – Армії УНР та інтернованих частин білої Росії. Отже, 11 листопада знесилена Армія УНР форсувала Збруч і опинилася на території Польщі, де була інтернована в таборах Ланцута, Каліша, Щепйорно, Вадовиць, Александрова Куявського, Пікулич та ін.²²

Польсько-український військово-політичний союз виявився короткотерміновим. Україна в цей час була в міжнародній ізоляції. Завадила також прагматична політика країн Заходу, насамперед Великої Британії, яка неодноразово радила Польщі укласти мир з більшовицькою Росією. Паризька мирна конференція теж пропонувала сусіднім країнам не вести війну з Росією. На жаль, і американська дипломатія не схвалювала планів Ю. Пілсудського щодо спільної з Україною антибільшовицької кампанії 1920 р. Все це кардинально послаблювало український національно-державний табір, особливо заборони діяльності її екзильного уряду в Тарнові та Варшаві й ліквідації таборів інтернованої Армії УНР.

Розчленування українських етнічних земель Радянським Союзом, Румунією, Чехословаччиною, Польщею ще більше радикалізувало в міжвоєнний період український національно-визвольний рух. Зокрема праворадикальні сили – Українська військова організація (створена 1920 р.) і Організація українських націоналістів (створена 1929 р.), співзасновниками яких були недавні старшини і стрільці легіону УСС, армій ЗУНР і УНР, пропонували збройний шлях відновлення самостійної соборної Української держави; при цьому не заперечувався фізичний терор проти польських урядовців і силовиків, лояльних до них українських діячів²³. Напередодні Другої світової війни українські націоналісти прагнули заручитися підтримкою офіційного Берліна. Українсько-німецького порозуміння прагнули й еміграційні уряди ЗУНР і Гетьманату П. Скоропадського, які в міжвоєнний період перебралися до Берліна²⁴.

Ліворадикали в особі нелегальної Компартії Західної України та її легальної прибудівки “Сельробу” виступали за соціальне і національне визволення трудящих, возз'єднання Західної України з УРСР у складі Радянського Союзу²⁵. Радянофіли отримували фінансову допомогу (долари або коштовне каміння) через нелегальне Закордонне бюро допомоги КПЗУ, Посольство СРСР у Варшаві, Генеральне консульство СРСР у Львові. Щоправда, в лівому малозабезпеченому середовищі краю діяли також легальні сили – представники Української радикальної партії і Української соціал-демократичної партії, які обґрунтували ідею створення незалежної Української соціалістичної (демократичної) держави. Соціалістичні ідеї були особливо популярними у 20-ті роки, коли в радянській Україні активно впроваджувалася

²² *Колянчук О.* Українська військова еміграція... – С. 7–113.

²³ *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / [відп. ред. С. Кульчицький].* – Київ, 2005. – С. 450–456; *Зайцев О.* Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії / *О. Зайцев.* – Київ, 2013. – С. 32–37, 244–359; *Wysocki R.* Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneva, struktura, program, ideologia / *R. Wysocki.* – Lublin, 2003. – S. 114–348.

²⁴ *Павлишин О.* Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис / *О. Павлишин.* – Львів, 2013. – С. 358–368.

²⁵ Детальніше див.: *Сливка Ю.* Сторінки історії КПЗУ / *Ю. Сливка.* – Львів, 1989. – 91 с.

політика українізації, а західні компанії брали участь у модернізації промисловості Наддніпрянщини, будівництві гідроелектростанцій і металургійних комбінатів.

Втім, найбільше прихильників у західноукраїнському соціумі здобуло легальне центристське Українське національно-демократичне об'єднання (створене 1925 р.), яке намагалося поєднувати парламентські й непарламентські засоби політичної боротьби задля відродження незалежної Української держави, соборності її земель²⁶. УНДО, як і праворадикали, виступало проти колонізації українського культурно-освітнього життя, а також засудило насильницьку колективізацію наддніпрянського села, політику голодомору в УРСР, жертвами якої в 1932–1933 рр. стали не лише українці, але й представники польської меншини (загалом близько 5 млн осіб).

У міжвоєнний період діяли також політичні середовища військово-політичної еміграції Української Народної Республіки, які прагнули налагодити діалог із представниками центральної і місцевої влади Польщі, прихильниками концепції прометеїзму (тобто федерації звільнених народів СРСР з Польщею), виступали за культурно-освітні преференції для українців, мілітарну підтримку Варшави під час наступу нацистської Німеччини у вересні 1939 р.²⁷. У ті критичні дні у лавах Війська Польського воювало близько 120 тис. українців, серед них – недавні старшини Армії УНР.

Навесні того року кривавий смерч війни відчули на собі українці Закарпаття, прихильники Карпатської України, територію якої за допомогою зброї і політичної підтримки Берліна включено до хортистської Угорщини. У середовищі українських науковців-археологів побутує думка, що до розстрілів вояків Карпатської Січі на Верещькому перевалі були причетні польські прикордонники²⁸.

Пакт Молотова–Ріббентропа 1939 р. не лише санкціонував розчленування суверенної Другої Речі Посполитої, але й початок радянізації Галичини і Волині – ліквідацію багатопартійності і ринкової економіки, репресії проти польської і української опозиції, депортації польських урядовців і військовиків, українських і польських громадських діячів. Як не дивно, але в 1939–1940 рр. прикарпатська нафта і ліс транспортувалися не лише у східні регіони УРСР, але й до нацистської Німеччини²⁹.

Вибух німецько-радянської війни 1941 р. став новим випробуванням для українського народу, його державно-політичних сил. Не менше 6 млн українців мобілізовано до Червоної армії. Щонайменше 250 тис. українців (здебільшого зі Сходу), ворожих сталінському режиму, вступили до бойових і тилових формувань Вермахту. Більше 100 тис. бійців УПА (здебільшого членів ОУН) прагнули відновити самостійність України у боротьбі проти німецьких, радянських, угорських, румунських військ, а також формувань Армії Крайової і Армії Людової. Щоправда, на початковому етапі війни німецьке командування прагнуло домогтися координації

²⁶ Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України / І. Соляр. – Львів, 2011. – С. 157–186, 239–301.

²⁷ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі(1921–1939 рр.) / В. Комар. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 54–288; Колянчук О. Українська військова еміграція... – С. 154–190.

²⁸ Онищук Я. Галичани в обороні Карпатської України (до 70-ї річниці трагічних подій на Верещькому перевалі) / Я. Онищук // Цитаделя. Львівський мілітарний альманах. – Львів, 2009. – Ч. 2. – С. 47–51; Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939 / Я. Домбровський. – Київ, 2012. – С. 292–360.

²⁹ Детальніше див.: Литвин М. Сталін і Західна Україна 1939–1941 рр. / М. Литвин, К. Науменко. – Київ, 2010. – 80 с.; Баран В. Україна: західні землі. 1939–1941 рр. / В. Баран, В. Токарський. – Львів, 2009. – 448 с.

зусиль з відділами УПА у боротьбі з Червоною армією і радянськими партизанами, і навіть надало українським повстанцям зброю³⁰. Реальним ідеологом українського визвольного руху в той час був не Степан Бандера, який у 1934–1939 рр. був у польській в'язниці, а в 1941–1944 рр. у гітлерівському концтаборі, а Петро Федун “Полтава” (двотомник його праць “Концепція самостійної України” нещодавно видав Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові).

Українці також воювали в європейському русі опору, американській і канадській арміях, деяких чеських і польських формуваннях. Наприкінці Другої світової війни провідники українського і польського підпілля прагнули досягти координації зусиль у боротьбі проти Червоної армії та інших силових структур СРСР. Утім, після кількох спільних збройних акцій у 1944 р. супротивні сторони не зуміли порозумітися, особливо у територіальних питаннях. Не досягнуто компромісу і у військово-політичному протистоянні на Холмщині та Волині, де в 1942–1944 рр. загинуло десятки тисяч поляків і українців, здебільшого цивільних осіб³¹. Однак цей конфлікт мав, на нашу думку, не лише етнополітичну, але й соціальну складову, боротьбу за землю, якою з початку 20-х років володіло немало польських осадників.

У повоєнний період (1944–1951) за сприяння комуністичних влад Польщі та СРСР із українсько-польського пограниччя депортовано майже 2 млн поляків, українців, чехів, що змінило не лише демографічний склад, але й культурно-історичну спадщину поліетнічного регіону – втрачено сотні церковних об'єктів, раритетів сакрального мистецтва, архівних і бібліотечних колекцій, частину з яких вивезено до Росії³². По обидва боки кордону не вдалося зберегти польські та українські військові меморіали, зокрема поховання Першої та Другої світових воєн, їх почали відновлювати лише після краху тоталітарних режимів у Польщі та СРСР.

Проте після Другої світової війни значно конструктивнішим став діалог польської та української еміграції як у Європі, так і за океаном. Особливо толерантну позицію щодо України та українців зайняла редакція польської “Культури” у Парижі, яка пропагувала єдність антикомуністичних сил у боротьбі з тоталітарними режимами у Східній Європі, обґрунтовувала непорушність повоєнних кордонів, зокрема України та Польщі. Відчутною була допомога польських інтелектуалів – діячів “Солідарності”, журналістів, науковців, церковнослужителів українським дисидентам у 80–90-ті роки ХХ ст., коли в Україні подолано комуністичну диктатуру і розпочато перші демократичні реформи.

На жаль, сучасне керівництво Росії не бажає відпустити Україну із зони Союзу незалежних держав, Митного союзу і за зразком СРСР фактично відроджує нову союзну державу. Анексія Криму і військова агресія Росії на Донбасі засвідчує

³⁰ Організація українських... – С. 88–142.

³¹ *Каліщук О.* Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси / О. Каліщук. – Львів, 2013. – С. 95–308; *Сливка Ю.* Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти / Ю. Сливка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 3–31; *Пушук І.* Волинь та Холмщина в 1943–1944 роках. Українські жертви / І. Пушук. – Львів, 2014. – С. 7–24.

³² Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 т. / [відп. ред. Ю. Сливка; упоряд.: Ю. Сливка, М. Литвин та ін.]. – Львів, 1996. – Т. 1. – С. 3–15.

необхідність світового співтовариства захистити Україну, асоційованого члена Євросоюзу від імперських зазіхань Кремля, а також допомогти новій українській владі швидко і ефективно пройти шлях реформ і вступити до ЄС і НАТО. Саме за це 2 грудня 2014 р. взявся новосформований український уряд, до якого ввійшли не лише українські фахівці, але й досвідчені менеджери-управлінці зі США, Грузії, Литви. Сучасна Україна знову потребує зовнішньополітичної, матеріально-технічної, військової і моральної підтримки сусідньої Польщі та інших країн.

Історична наука, зауважив відомий німецький науковець Йорн Рюзен, це культурна практика детравматизації³³. Тому важливим завданням істориків є об'єктивна реконструкція українсько-російських відносин, а також необхідність дати відсіч ідеологам і практикам політики "русского мира".

Николай Литвин. Война в украинской истории: российский фактор, западноукраинский контекст

Проанализированы роль и место Украины в европейской геополитике новейшей эпохи. Особое внимание уделено российскому/советскому фактору военно-политических противостояний на западных землях Украины в первой половине XX в., в частности в ходе Первой мировой войны, украинской-польской 1918–1919 гг., польско-украинско-российской войн 1920 и др.

Ключевые слова: мировые войны, локальные конфликты, Украина, Россия, Польша.

Mykola Lytvyn. War in Ukrainian history: Russian factor and context of Western Ukraine

The article analyses the role and place of Ukraine in the contemporary European geopolitics. It focuses on the Russian/Soviet factor in military and political conflicts in the early 20th century on the territory of what is now Western Ukraine, in particular, World War I, Polish-Ukrainian War of 1918–1919, and Polish-Ukrainian-Soviet War of 1920.

Key words: world wars, local conflicts, Ukraine, Russia, Poland.

³³ Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен. – Львів, 2010. – С. 215.